

Tanzimat Meclisi’nde Görülen İlk Rüşvet Davası: “TATBİK-İ MÜHÜR” MESELESİ VE PERDE ARKASI

Serap SUNAY*

ÖZET

Tanzimat Devri devlet adamlarının siyasi mücadeleleri ve bunların yol açtığı krizler, Osmanlı Devleti tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Birbirlerini iktidardan düşürmek isteyen devlet ricâli, eline geçen en ufak fırsatı dahi değerlendirmekten geri durmamıştır. Bu bağlamda, döneme damgasını vuran Bâbüâlî-saray rekabetinin en çarpıcı örneklerinden birisi de Mustafa Reşid Paşa ile Damat Mehmed Ali Paşa arasından yaşanan “tatbîk-i mühür” meselesidir ki Cevdet Paşa’ya göre, Tanzimat Meclisi’nin gizli kuruluş amacı, rüşvetçilikle suçlanan Mehmed Ali Paşa’nın yargılanmasıdır. Lütfi Efendi’nin de doğruladığı söz konusu iddia ise devrin önde gelen siyasi aktörleri arasında yaşanan iktidar kavgalarının, devrin kurumları ve bunların işleyişine yön verecek kadar önemli ve tesirli olduğunu göstermektedir. Ayrıca onların rekabetleri, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti’nin içişlerine müdahalelerini de kolaylaştırmıştır. Hatta bu rüşvet davası, tarafların kendilerini aklamak maksadıyla Fransa’da konu üzerine çeşitli eserler kaleme aldıkları, uluslararası arenada tartışılan bir mesele haline almıştır. Tatbîk-i mühür, bu bakımdan da ayrıcalıklı ve önemli bir hadisedir. Bu makaleyle, söz konusu siyasi rekabet ekseninde meselenin seyri ve perde arkası Türk, Fransız arşivleri, yerli-yabancı gazeteler ve çeşitli kaynaklarla ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Tanzimat Devri, Tanzimat Meclisi, tatbîk-i mühür, rüşvet, siyasi rekabet, Mustafa Reşid Paşa, Mehmed Ali Paşa.

Tanzimat Devri, Osmanlı Devleti’nde siyasi, ekonomik ve sosyokültürel birtakım köklü değişimlerin yaşandığı bir süreçtir. Devrin siyasi konjonktüründen ayrı değerlendirmenin mümkün olmadığı önemli faktörlerden birisi de üst düzey devlet bürokratları ile onların birbirlerine karşı yürüttükleri siyasi mücadeleleridir. Tanzimat’ın Avrupaî kabine

* Yard. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, serapsunay@yahoo.com

sistemi ve kanunların üstünlüğü prensiplerinden gücünü alan Bâbîâlî'ye karşı; bu zihniyetin padişahın egemenlik haklarını, dolayısıyla kendi güçlerini zedeleyeceğini düşünen saray kanadı bu mücadelenin taraflarını oluşturmıştır. Hizipler arasında gittikçe artan bu çatışma ve çekişme ortamı, devlet için son derece kritik zamanlardan geçilmesine rağmen hız kesmeden devam etmiş ve hadiselerin gidişatına yön vererek, devre damgasını vurmuştur. Bunun en tipik örneklerinden birisi de Kırım Savaşı'nın devam ettiği günlerde, devlet ricâli arasındaki kutuplaşmanın karşıt iki güçlü lideri olan “*muhafazakâr-saray grubu*”nun temsilcisi Damat Mehmed Ali Paşa ve “*reformist grup*”un temsilcisi Mustafa Reşid Paşa arasındaki *tabîk-i mühür* meselesidir. Mustafa Reşid Paşa'nın, rakibi Mehmed Ali Paşa'yı rüşvet almakla itham ettiği bu davanın aşağıda izah edilen perde arkası, hizipler arasındaki rekabetin hangi boyutlara ulaştığını göz önüne sermektedir¹. İşte böyle bir ortamda Tanzimat bürokratlarının aralarındaki rekabet ve çekişmeden doğan ve 26 Eylül 1854/3 Muharrem 1271 tarihinde resmen kurulan Tanzimat Meclisi'nin², Cevdet Paşa'ya göre gizli kuruluş nedeni Mehmed Ali Paşa'nın *tabîk-i mühür* meselesiydi³ ve “(Reşid Paşa) Ale'l-husus düşman-ı ekberi olan Mehmed Ali Paşa'yı muhakeme altına alıp da andan bu vecihle intikam almak emelinde idi”⁴.

Devrin öne çıkan özelliklerinden birisi de bilhassa İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri yakından takip edip, zaman zaman bunlara müdahil olmasıydı. Payitahttaki nüfuzlarını arttırmak iste-

¹ Mustafa Reşid Paşa ile Damat Mehmed Ali Paşa'nın rekabetleri ve doğurduğu siyasi krizler için bkz. Serap Sunay, “Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon 2015, s. 73 vd.

² Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, s. 250-251. Tanzimat Meclisi'nin başkanlığına Âli Paşa, müftülüğüne Rüşdi Molla Efendi, üyeliklerine de Mehmed Rüşdi Paşa, Rıfat Paşa, Hıfzı Paşa, Fuad Efendi ve Edhem Paşa atandılar (Akyıldız, *a.g.e.*, s. 251; *Cerîde-i Havâdis*, nr. 708, 2 Ekim 1854/9 Muharrem 1271; *The New York Times*, 31 Ekim 1854).

³ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, yay. Cavid Baysun, Ankara 1991, s. 27, 36. Mesele hakkında fazla ayrıntı vermeyen Lütfi Efendi de meclisin mühür meselesi sebebiyle tesis edildiğini ifade etmiştir (*Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, yay. Münir Aktepe, Ankara 1988, X, 15-16). Ancak, arşivde yaptığımız çalışmalarda, Tanzimat Meclisi'nin kuruluş amacının direkt olarak Mehmed Ali Paşa'yı yargılamak olduğuna dair iddiaları kesinleştirecek bir belgeye ulaşılamadık.

⁴ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, s. 32.

yen iki ülke de temsilciliklerine en iyi adamlarını göndermişlerdi. Bu dönemde İngiltere'yi, yirmi seneden fazla İstanbul'da bulunan, Osmanlı Devleti'ni çok yakından bilen tecrübeli sefir Lord Stratford Canning temsil etmekteydi. Söz konusu rekabette geri kalmak istemeyen Fransa ise bu görevinden sonra ülkesinde Dışişleri Bakanlığı'na terfi eden ve çok başarılı bir diplomat olan Antoine Eduard Thouvenel'i 1855 tarihinde yani, Kırım Savaşı esnasında İstanbul'a göndermişti. Her iki sefir de Osmanlı'da tüm şiddetiyle devam eden hizipler arasındaki çatışma ve çekişmeleri, ülkelerinin menfaatine değerlendirme yarışı içindeydiler⁵. Dolayısıyla, meselenin içindeki siyasi rekabet ayağının yanı sıra, İstanbul'daki İngiliz ve Fransız temsilcilerinin bu durumu ülkelerinin lehine değerlendirme gayretleri de bir başka önemli ayağıydı. Bu konuda Fransa Baştercümanı Schefer'in, Lord Stratford'un İngiliz siyasetini Osmanlı Devleti'ne entegre edebilmesini kolaylaştırabilmek adına Mustafa Reşid Paşa'nın, Mehmed Ali Paşa'yı tasfiye etmek için uygun bir ortam kolladığı ve bunun için Cezayirlioglu Mıgırdıç'ı nasıl kullandığına dair: "Reşid Paşa, bu anlaşmayı yerine getirme adına İngiliz Büyükelçisi'ne söz verdi. (Mehmet Ali'nin rüşvetle suçlanmasına hizmet eden Mıgırdıç) Cezayirlioglu'nu Lord Stratford'un yararına çağırmak için doğru zaman olduğuna karar verdi" şeklindeki açıklamaları oldukça dikkate değerdir⁶. Kariyeri boyunca İngiliz politikasına yakın duran ve Lord Stratford ile iyi ilişkileri olan Mustafa Reşid Paşa'nın bu meselede onunla birlikte hareket etmesi, kendisi gibi Lord'un da Mehmed Ali Paşa'yı ülkesinin ve şahsi çıkarlarının önünde büyük bir engel olarak görmesinden kaynaklanmaktaydı⁷.

⁵ Lord Stratford ile Thouvenel'in İstanbul'daki nüfuz mücadeleleri için bkz. Lynn M. Case, "A Duel of Giants in Old Stambul Stratford Versus Thouvenel", *The Journal of Modern History* (September 1963), XXXV/3, s. 262-273.

⁶ "...Réchid Pacha a promis de réaliser cette combinaison et il a jugé le moment opportun pour appeler sur Mighirdiuch Djezairli (l'individu dont s'est servi pour accuser Méhémet Ali Pacha de concussion) l'intérêt de Lord Stratford..." (Archives du ministère des Affaires étrangères (Bundan sonra AMAE), Paris, Correspondance Politique Turquie (Bundan sonra CPT), nr. 322 première, Schefer'den Benedetti'ye (Gizli Rapor), 25 Nisan 1855, s. 106-108).

⁷ Lord Stratford'un devletlerarası krize neden olan Mehmed Ali Paşa karşıtlığı hakkında bkz. Sunay, *a.g.t.*, s. 337 vd. Lord Stratford, her fırsatta Mehmed Ali Paşa'nın kişilik haklarına da saldırmış, onun eli kanlı bir katil, hain, rüşvetçi bir suçlu olduğunu ileri sürmüştür (Stanley Lane-Poole, *The Life Of The Right Honourable Stratford Canning*, London 1888, II, 408, 419-420; Case, *a.g.m.*, s. 264-265).

Lord Stratford'un da işin içinde olduğu bu konu, İstanbul'a yeni atan Fransız Büyükelçisi Thouvenel'in de dikkatini çekti. Mesele Fransız arşivlerine yansıyan belgelerde de geniş yer buldu ve bu hususta pek çok açık ve gizli görüşme yapıldı. Hatta büyükelçi konuyu o denli ciddiye almıştı ki Mehmed Ali Paşa'nın yargılanmasına ilişkin tüm evrakları bir şekilde ele geçirip, inceleyerek sonuçta Mehmed Ali Paşa'nın suçsuz olduğuna dair bir kanaate ulaştığını, ancak son derece girift bu hadisede karar vermenin çok zor olduğunu belirterek, paşanın yargılanmasıyla ilgili söz konusu dosyaları Fransa'ya, Dışişleri Bakanı Comte Walewski'ye gönderdi⁸. Yabancı elçilerin ilgilerinin yanı sıra, Avrupa basınında çıkan tarafgîr yazılarla bir kamuoyu oluşturma çabası içine girilmişti. Bu konuyla ilgili Belçika'da *National* gazetesinde bir yazı kaleme alan H. Lamarche da Osmanlı devlet ricâlinden bazılarını, "dalavereci tiyatro oyuncularına" benzeterek, gazeteciliğin bu politik çekişmenin kör bir aleti olarak kullanıldığını açıkça ifade etmekteydi⁹. Bununla da sınırlı kalmayan mesele, Mustafa Reşid Paşa ve Mehmed Ali Paşa'yı aklama gayesiyle tarafların birbirini itham edip, kendilerini savundukları ve bilhassa Fransa'da üzerine eserler yazılan bir konu haline dönüştü.

Buna rağmen, konuyla ilgili kaynakların yüzeysel bir şekilde birbirlerinden aktardıkları böylesine önemli bu hadise hakkında bilinenler son derece sınırlıdır. Oysaki *tatbîk-i mühür* meselesi Cevdet Paşa'nın da belirttiği gibi ancak ona dair evrakların incelenmesiyle aydınlatılabilecek bir mevzudur¹⁰. Ancak, Cevdet Paşa gibi devrin ricâli ve olayların perde arkasına vâkıf bir vakanüvisin dahi bu mevzuda, meseleyi evrakların iyi incelenmesi gerekir şeklindeki manipülasyonu oldukça manidardır. Olayın bin bir güçlkle sona erdirildiğini ifade eden, Lütü Efendi de dava süreci hakkında detay vermeyerek konuyu geçiştirmiştir¹¹. Bunlardan en çarpıcı olanı ise davanın son safhasında Mehmed Ali Paşa'nın danışmanı,

⁸ AMAE, Paris, CPT, nr. 322 deuxième, Thouvenel'den Walewski'ye, 27 Eylül 1855, s. 236-237.

⁹ *Le Siècle*, 24 Nisan 1855.

¹⁰ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, s. 36.

¹¹ Lütü, *Tarih*, X, 15-16.

dolayısıyla meseleye herkesten daha çok vâkıf olan Emile Tarin'in, olayı örtbas etmek istercesine kullandığı şu ifadeleridir¹²:

“...Bu işe hiç karışmamaya kendi kendimize söz verdiğimiz şahsi olaylar özelliğini hala muhafaza etmektedir. Bundan başka, onun davasının son safhasında, Mehmet Ali'nin danışmanı olduğumuzdan bu bağlamda, prensipte bize zorla kabul ettirilen bir yaptırım olmadığından, bu husustaki bütün konularla ilgilenmemizi kendimize men etmemiz yeterli ve yerinde olacaktır...”.

Mustafa Reşid Paşa ile Mehmed Ali Paşa'nın rekabeti neticesinde kaleme alınan ve eserlerinde dava sürecine yer veren M. Destrilhes ile Agop Melik de meseleyi gece ve gündüz kadar farklı anlatmaktadırlar¹³. Ali Fuad da eserlerinde bu konu hakkında farklı görüşler belirtmiştir. Örneğin, *Marûf Simâlar* ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki yazmasında, Mehmed Ali Paşa'nın rüşvet aldığına ihtimal vermediğini söylerken; *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye* adlı matbu eserinde, paşa hakkındaki bu müspet görüşlerine hiçbir surette yer vermemiştir¹⁴. Bu makaleyle, spekülatif bilgilerle gizlenmeye ya da saptırılmaya çalışılan “tatbik-i mühür” meselesi, yerli-yabancı arşiv, gazete ve çeşitli kaynaklarla ortaya konmaya çalışılmıştır.

¹² Emile Tarin, *Réponse Aux Confidences Sur La Turquie*, Paris 1856, s. 114.

¹³ M. Destrilhes, *Confidences Sur La Turquie*, deuxième edition, Paris 1855, s. 98-117; M. A. Melik, *L'Orient Devant L'Occident*, Paris 1856, s. 175-207, 216-222. Destrilhes eserinde Mehmed Ali Paşa'yı öznal bir yaklaşımla ne denli övdüyse, bir sene sonra müellife cevap mahiyetinde yazılan Melik'in eseri de aynı öznellikle, Mustafa Reşid Paşa'yı yüceltirken, Mehmt Ali Paşa'yı o denli yermekte ve üstelik yanıltıcı bilgiler vermektedir. Eserinde davadan bahseden İrtem ise meseleyi Destrilhes'ten nakletmiştir (Süleyman Kâni İrtem, *Abdûlmecid Devrinde Saray ve Bâb-ı Âli*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2007, s. 255-258).

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Fuad Türkgeldi Evrakı (HSD. AFT), nr. 9/4, s. 7; Ali Fuad, *Marûf Simâlar*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, nr. Y/713, s. 45; a. mlf., *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye*, İstanbul 1928, s. 21.

Mustafa Reşid Paşa'nın Mehmed Ali Paşa'yı Tasfiye Operasyonu ve Meselenin Ortaya Çıkışı

Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerden birisi de teşkil olunan “*usûl-ı tahlîf*” müessesesiydi. Buna göre büyükten küçüğe tüm memurlar, padişaha sadık kalacaklarına, görevlerini dürüstçe yapacaklarına ve kesinlikle rüşvet almayacaklarına dair *Kur'ân-ı Kerîm* üzerine yemin edeceklerdi¹⁵. 1840 tarihinde ise devlet memurlarının uyması gereken kurallar ve uymayanlara tatbik edilecek cezaların tespit edildiği bir “*ceza kanunnâmesi*” hazırlandı. Bu kanunname üzerinde önemle durulan hususlardan birisi de rüşvet maddesiydi¹⁶. Memurların yolsuzlukları ve rüşvet ile hediyein tamamen kaldırılmasını talep edenlerin başında ise yükselen Bâbîâlî'nin temsilcisi Mustafa Reşid Paşa gelmekteydi¹⁷. Ancak, paşanın bu husustaki çabaları,

¹⁵ Gül den Sarıyıldız, “Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesesi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (2002), I, 251, 253, 256; Akyıldız, *a.g.e.*, s. 58. Osmanlı Devleti'nde rüşvetin tarihi kökleri için bkz. Yüksel Çelik, “Tanzimat Devri'nde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (İstanbul 2006), XV, 25 vd.

¹⁶ 1840 tarihli ceza kanunnâmesinin, yedi maddeden ibaret beşinci faslı, rüşvet bahsine ayrılmıştır. Kanunnâmenin tam metni için bkz. Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır 1986, s. 809-820; Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1991, s. 302-313; Ahmet Gökçen, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*, İstanbul 1989, s. 95-104. Kanunnâmenin içerik ve hukuki bakımdan değerlendirilmesi için ise bkz. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, İstanbul 1985, s. 278 vd.; Hıfzı Veldet (Velidedeoğlu), “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 176-180; Tahir Taner, “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 226-228; Bülent Tahiroğlu, “Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, III, 592-593; Gökçen, *a.g.e.*, s. 17-23; Pertev Bilgen, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Hukuk Devleti Fikri ve 3 Mayıs 1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu”, *Dünyü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, S. 2 (İstanbul 1991), s. 63-76. Ayrıca Osmanlı Ceza Hukuku üzerine yapılmış çalışmalar için bkz. Mehmet Akman, “Osmanlı Ceza Hukuku Üzerine Bir İcmal”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5, (2005), s. 489-512. 1840 tarihli ceza kanunnâmesine rağmen, rüşvet ve menfaat sağlamak için hediye verilmesinin bir türlü önüne geçilememiştir. Bu sebeple, 1850 tarihinde yeni bir düzenleme yapılmıştır. “Hediye teatisine getirilen kısıtlamalar” için bkz. Yüksel Çelik, “1850 Kanuni Düzenlemesinde Hediye”, *Hediye Kitabı*, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul 2007, s. 170 vd.

¹⁷ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşad, İstanbul 1999, s. 37-38; Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat Devri Tarihi*, İstanbul t.y, s. 67. Buna rağmen,

kanun üstünlüğünü tesis etmek istemesinin yanında; siyasi rakiplerini alt edebilmek için Tanzimat Fermanı ve ceza kanunnamesini onlar aleyhinde değerlendirme maksadını taşımaktaydı¹⁸. Zira yürürlüğe giren bu ceza kanunnamesi ile “eşitlik” ilkesi üzerinden hukukun gereği gibi uygulanması fırsatı doğdu ve Edirne Valisi Nafiz Paşa, İzmit Valisi Akif Paşa ve Sadrazam Hüsrev Paşa azledilerek, yargılandılar¹⁹. Bu sayede Mustafa Reşid Paşa, en büyük siyasi rakiplerinden Hüsrev Paşa’yı sadaretten düşürdü ve sürgüne göndermeyi başardı. Yani, Mustafa Reşid Paşa ustaca hamlesiyle Tanzimat Fermanı’nın hükümlerine aykırı olarak rüşvet almakla itham ettiği Hüsrev Paşa’yı görünürde siyasi olmayan, hukuki bir gerekçeyle saf dışı bıraktı. Böylece hem yeni bir tartışmayı hem de bazı devlet adamlarının Hüsrev Paşa’nın yanında yer almalarını önledi²⁰.

Mustafa Reşid Paşa’nın önündeki yeni engel ise sarayın güçlü temsilcileri olan Sultan II. Mahmud’un damatlarıydı²¹. Bunlar arasında güçlü muhalefetiyle Mustafa Reşid Paşa’yı en çok zorlayan rakibi ise Damat Mehmed Ali Paşa idi. Taraflar arasındaki çekişme ve çatışmanın en hızlı şekilde seyrettiği 1852-1855 yılları arası yaşananlar, hem içte hem de dışta önemli gelişmelere yol açtı. Mehmed Ali Paşa, sadaretinde (Ekim 1852-Mayıs 1853) Sarraf Cezayirlioğlu Mıgırdıç üzerinden, Mustafa Reşid Paşa’nın ekibinin iltizam işlerine karıştığını ispatlayıp, onu maddi manevi zor duruma düşürdü. Bu hadise taraflar arasındaki düşmanlığı daha da

saraya yaklaşarak nüfuz ve zenginlik kazanma eğilimi ağır basan Mustafa Reşid Paşa da bu konuda iyi bir örnek değildi (Kemal Beydilli, “Mustafa Reşid Paşa”, *TDVİA*, İstanbul 2006, XXXI, 350).

¹⁸ Çelik, “Tanzimat Devri’nde Rüşvet-Hediye İkilemi...”, s. 49.

¹⁹ Cengiz Kırılı, “Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, IV/244, (İstanbul 2006), s. 51 vd.

²⁰ Hüsrev Paşa’nın rüşvet suçundan yargılanması ve sürgününün ayrıntıları için bkz. Yüksel Çelik, *Şeyhül-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa, II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, Ankara 2013, s. 383-396; a.mlf., “Tanzimat’ın İlânı, Liberal ve Muhafazakâr Kanatlar Arasındaki Nüfuz Mücadelesi (1839-1855)”, *Türklük Araştırmaları Dergisi, -Mücteba İlgiirel Armağan Sayısı-*, S. 19, (İstanbul 2008), s. 289 vd.

²¹ Mustafa Reşid Paşa ile hanedan damatları arasındaki siyasi rekabet hakkında kısa malumat için bkz. Serap Sunay, “Ali Fuad [Türkgeldi]’nin Eserleri *Marîf Simâlar* ve *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*’de Sultan II. Mahmud’un Damatları ve Mustafa Reşid Paşa ile Mücadeleleri”, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Siyasi Yansımalar*, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına, İstanbul 2015, s. 393-418.

tırmandırdı²². Mehmed Ali Paşa'dan kurtulmak isteyen Mustafa Reşid Paşa da Lord Stratford'un desteğiyle, paşanın sadarettten azlini sağladı. Rakibinin bu güçlü hamlesine karşı harekete geçen Mehmed Ali Paşa ise Kırım Savaşı'ndan yana tavır alan softaları Mustafa Reşid Paşa ve hükümet aleyhinde destekleyerek, onları yıpratıysa da bir müddet sonra kendisi de iktidarını kaybetti ve 30 Ocak 1854 tarihinde seraskerlikten azledildi. Fakat Mehmed Ali Paşa'nın kabineden uzaklaştırılmasıyla da yetinmeyen Mustafa Reşid Paşa, onu vurucu bir darbeye tamamen siyaset sahnesinin dışında bırakmak istiyordu²³. Zira Sultan Abdülmecid, saltanat hukukunu ve egemenlik haklarını korumak adına *Bâbüâlî-saray* çekişmesini hem kendi çıkarları doğrultusunda hem de siyaseten ağır basan tarafı dengeye getirmek maksadıyla kullanmaktaydı. Yani, Mustafa Reşid Paşa biliyordu ki rakibi sarayla kurduğu sıhriyet bağı, Âdile Sultan ve hatta kendisine olan karşıtlığının sağladığı avantajlar sayesinde bir müddet sonra yeniden iktidara gelecekti. Kendisinin iktidardan uzaklaştırılması anlamına gelen bu durumu önlemek ve söz konusu ihtimali ortadan kaldırabilmek için Mustafa Reşid Paşa harekete geçti. Ancak, Âdile Sultan'dan çekinen paşa, kendisini hedef yapmayacak gizli bir vasıta ile Mehmed Ali Paşa'yı etkisiz hale getirmek istiyordu²⁴. O sırada Kıbrıslı Mehmed Paşa, yeğeni Besim Bey aracılığıyla "Ben sadrazam olsam Mehmed Ali Paşa'yı kimseye sormadan nefy eder ve ba'dehu Padişah'a arz eyler idim" sözlerini Mustafa Reşid Paşa'ya ilettili. Bunun üzerine umutlanan Mustafa Reşid Paşa, dikkatleri üzerine çekmeden Mehmed Ali Paşa'yı sürgüne gönderecek fırsatı ele geçirdiğini düşünerek, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın sadarete (30 Mayıs 1854/3 Ramazan 1270)²⁵ gelmesini sağladı. Ancak, işler Mustafa Reşid Paşa'nın umduğu gibi gelişmedi ve Kıbrıslı Mehmed Paşa sadaretinin ilk günlerinde sır kâtibi Mustafa Paşa ile Mehmed Ali Paşa'yı

²² Mehmed Ali Paşa ile Mustafa Reşid Paşa arasındaki rekabetten doğan Cezayirlioğlu Mıgırdiç meselesinin ayrıntıları için bkz. Sunay, *a.g.t.*, s. 214 vd. Ayrıca, Cezayirlioğlu Mıgırdiç'in müsadere edilen malları hakkında bkz. Serap Sunay, "Tanzimat'ın Önde Gelen Sarraflarından Cezayirlioğlu Mıgırdiç Amira ve Mal Varlığı", *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, İstanbul 2011, s. 265-295.

²³ Söz konusu meselelerin ayrıntıları için bkz. Sunay, *a.g.t.*, s. 277 vd.

²⁴ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, s. 25.

²⁵ BOA, İrade Dahiliye, nr. 302/19109, 30 Mayıs 1854 (3 Ramazan 1270); *Cerîde-i Havâdis*, nr. 690, 1 Haziran 1854 (5 Ramazan 1270).

Mecâlis-i Âliyye azalığına tavsiye etti. Mustafa Reşid Paşa “Afedersiniz. Mehmed Ali Paşa onun gibi değildir. Tehlûkeli âdemdir. Onun içimize girmesi hiç olmaz” sözleriyle bu duruma tepki gösterdi. Fakat iş iştin geçmiş ve Mustafa Reşid Paşa Kıbrıslı Mehmed Paşa’nın bu tavrı karşısında pişmanlık duyup, onu azlettirmek istemişse de daha bir hafta önce kendisini sadarete tavsiye ettiği için elinden bir şey gelmemişti²⁶.

Böylece kendisini bir oyunun içinde bulan Mustafa Reşid Paşa, Mehmed Ali Paşa’dan kurtulabilmek için yeni bir yol aramaya başladı. Paşanın, Mehmed Ali Paşa’yı halk ve padişah nezdinde gözden düşürebilmesinin etkili araçlarından birisi ise onun rüşvet aldığını iddia ve ispat etmesiydi. Bu sebeple, Mehmed Ali Paşa’nın, sarraftan rüşvet aldığını ispatlamak için *tabîk-i mühür* meselesini ortaya attı²⁷. Yani, Mustafa Reşid Paşa bu davayı rakibine karşı siyasi bir intikam aracı olarak kullanmış, İngiliz Sefir Lord Stratford’un desteği ve Cezayirlioglu Mıgırdıç’ın alet edildiği bir entrika ile paşaya karşı harekete geçmişti. Slade de bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir²⁸:

“...Damat Mehmed Ali Paşa ise evvelce Reşid Paşa’nın yerine sadrazam olunca Reşid Paşa’yı gümrük reisi Cezayirli Mıgırdıç içinde ortak tutarak itibardan düşürmeye uğraşmıştı; Mehmed Ali’nin o vakit kullandığı silahı sonradan Reşid Paşa,

²⁶ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, s. 25; a.mlf., *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 69; Ali Fuad, *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*, s. 20; Fatma Aliyye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, Dersaadet 1332, s. 107-108.

²⁷ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul 1982, I, 65-66; BOA, HSD.AFT, nr. 9/4, s. 2; Ali Fuad, *Marûf Simâlar*, s. 39-40; a.mlf., *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*, s. 21.

²⁸ Sir Adolphus Slade, *Müşavir Paşa’nın Kırım Harbi Ayları*, çev. Candan Badem, İstanbul 2012, s. 98-99. Destrilhes’e göre de bu dava, Cezayirlioglu Mıgırdıç’ın hamisi Mustafa Reşid Paşa’nın yol göstermesiyle, kendisini hapse attıran Mehmed Ali Paşa’dan intikam almak için ortaya attığı bir iftiraydı (Destrilhes, *a.g.e.*, s. 98, 104). Ahmed Ata da halkın ve devletin parasıyla görkemli bir yaşam sürdüren sabıkalı bir hilekâr olan Cezayirlioglu Mıgırdıç’ın, Mehmed Ali Paşa’nın mührünü taklit ettirerek, paşayı haksız yere suçladığını ifade eder (Tayyar-zâde Ahmed Atâ Efendi, *Tarih-i Atâ*, İstanbul 1293, II, 180). Bu tavırların Mustafa Reşid Paşa’nın devlet adamlığına yakışmadığını düşünen Mehmed Galib de konu hakkındaki fikirlerini “Cezayirli işi Damad Mehmed Ali Paşa’yı çürütmek üzere meydana çıkarılmıştır” sözleriyle ifade etmiştir (Ali Rıza-Mehmed Galib, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız, XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâlî*, haz. Fahri Çetin Derin, İstanbul 1977, I, 97).

her ne kadar daha haklı olarak değilse de daha başarılı bir biçimde Mehmed Ali'nin aleyhine kullanmıştır...”.

Mustafa Reşid Paşa bu planıyla Mehmed Ali Paşa'yı rüşvetçilikle itham ederek ona hem itibar kaybettirmiş hem de onun herhangi bir vazife ile iktidara geri dönmesini engellemiş olacaktı. Üstelik en büyük düşmanını sürgüne gönderebilecek ve payitahttan uzaklaştırabilecekti. Her şey Cezayirlioğlu Mıgırdiç'in aşar, rüsumat ve iltizam müddetinin uzatılmasını onaylaması için Mehmed Ali Paşa'ya, “*hediye*” olarak 4.500.000 kuruş verdiğini ve karşılığında da paşanın mührünün olduğu üç senet aldığını iddia etmesiyle başladı. Rivayete göre Cezayirlioğlu Mıgırdiç o güne kadar sakladığı ve içinde üç senedin bulunduğu kesesini, kendisini hapisanede ziyaret eden bir Ermeni aracılığıyla Mustafa Reşid Paşa'ya göndermişti²⁹. Yukarıda izah edilenlerden de danışıklı dövüş olduğu anlaşılan bu hamleden sonra Mustafa Reşid Paşa, senetlerden devrin sadrazamı Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya bahsetti. Sadrazam da duyduklarını Sultan Abdülmecid'e ilette ve Mustafa Reşid Paşa'nın itibarının iadesini istediği Cezayirlioğlu Mıgırdiç'in açığının aslında valide sultan ile Mehmed Ali Paşa'ya verdiği meblağlardan kaynaklandığını iddia ettiğini bildirdi. Sultan Abdülmecid, Mehmed Ali Paşa'yı çağırarak durumu izah etti. İlk etapta büyük bir hayrete düşen ve meselenin kendisini gözden düşürmek için tezgâhlandığının farkında olan Mehmed Ali Paşa³⁰, akabinde hemen bu mühürlerin kendisine ait olmadığını beyan etti³¹.

Bu konuda daha detaylı bilgiler veren Fransa Büyükelçisi Thouvenel'in söz konusu rüşvet davasını izah için hükümetine gönderdiği

²⁹ Destrilhes, *a.g.e.*, s. 104. Senetlerdeki bu meblağ, Melik tarafından ilki 75.000, ikincisi 500.000, üçüncüsü 3.500.000 kuruş olmak üzere toplam 4.075.000 kuruş olarak verilmişken (Melik, *a.g.e.*, s. 179); konuyla ilgili Fransa'da *Le Siècle* gazetesinde çıkan yazıda ise toplam 4.325.000 kuruş olarak verilmiştir (*Le Siècle*, 25 Ekim 1854).

³⁰ Destrilhes, *a.g.e.*, s. 104, 106-107. İddiaya göre, Valide Sultan da Cezayirlioğlu Mıgırdiç'ten 8.000.000 kuruş almıştı. Ancak, dava süresince bu husus hiç gündeme getirilmemiş, Mehmed Ali Paşa'ya verildiği öne sürülen 4.500.000 kuruş gündemi meşgul etmiştir. Hatta bu meblağdan da 75.000 kuruşluk olan senet Meclis-i Tanzimat'ta görüşülmüşken, diğerlerinin akıbeti hakkında bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

³¹ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, s. 36; İnal, *a.g.e.*, I, 66; BOA, HSD.AFT, nr. 9/4, s. 2; Ali Fuad, *Marîf Simâlar*, s. 40; a. mlf., *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*, s. 21; *Colonial Times*, 8 Şubat 1855; *The Sydney Morning Herald*, 12 Şubat 1855.

raporuna göre ise olay şu şekilde gelişmişti: Büyük bir servete sahip İzmir gümrüklerinin mütezimi ve öyle görünüyor ki biraz da rüşvetçi olan Abdülkadir Ağa, paşa unvanına sahip olmak istiyordu. Bunu elde edebilmesi için de Mehmed Ali Paşa'ya yönlendirilmişti. Ardından Abdülkadir Ağa adına Cezayirlioğlu Mıgırdiç devreye girerek, Mehmed Ali Paşa ile olan eski ilişkilerini kullanıp, onun adına 75.000 kuruş ki yaklaşık 18.000 Frank'ı havale etmişti. Sarraf, bu paranın da Mehmed Ali Paşa ile arasındaki alacak hesabından kaynaklandığını ifade etmişti. Mehmed Ali Paşa'nın kullanmış olduğu mühürlere, ki o bunların gerçek olmadığını öne sürmekteydi, göre ise görünürde bu hesap ödenmişti. Kısacası, asıl borçlu Abdülkadir'den parayı istemek yerine bu skandalı kışkırtan Cezayirlioğlu Mıgırdiç, borcun ulaştığı zannedilen kişiden ödeme talebinde bulunmuştu. Üstelik yalan oldukları ortaya çıkan iki tane daha aynı karakterde alındı makbuzunu sunmuştu³². Fakat Abdülkadir Paşa, namına verildiği söylenen bu meblağ hakkında, Cezayirlioğlu Mıgırdiç tarafından Mehmed Ali Paşa'ya yapılan "bağıştan" bîhaber olduğunu bildirdi. Abdülkadir Paşa'nın kendi lehine yaptığı bu şahitlikle eli güçlenen Mehmed Ali Paşa ise davanın yeniden görülmesini ve "canını sıkıyan bu işi bitirmek istediğini" söyledi³³. Bu esnada Fransa basınında da rüzgâr Mehmed Ali Paşa'dan yana esmekteydi. Mehmed Ali Paşa'ya karşı düzenlenen oyun hakkında H. Lamarche tarafından kaleme alınan yazıda durum şu sözlerle ifade edilmişti³⁴:

"... Bu entrika ise hükümet içerisinde daha ziyade Mehmet Ali Paşa'ya karşı yürütülmektedir... Osmanlı Devleti'nin üst kademesinde yer alan bazı ekâbirin Mehmet Ali Paşa'nın suçlandığı davada mührünün nasıl taklit edildiğini gördüklerini [görmelerine rağmen bir şey yapmamaları imalı şekilde

³² AMAE, Paris, CPT, nr. 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye, 17 Eylül 1855, s. 155-158. Thouvenel, *tatbik-i mühür* olayının ortaya çıkışına ilişkin raporunda verdiği bu bilgileri, Fransız H. Naz'ın 19 Aralık 1854 ve 1 Şubat 1855 tarihli *Journal de Constantinople* gazetesinde çıkan yazılarından aktarmış, ilgili gazete kupürlerini de eklemiştir (Aynı belge). Destrilhes, 75.000 kuruşu, 15.000 Frank olarak vermiştir (Destrilhes, *a.g.e.*, s. 109).

³³ Melik, *a.g.e.*, s. 217. Abdülkadir Paşa'nın bu ifadesi müellife göre yalancı şahitlikten başka bir şey değildi (Aynı yer).

³⁴ *Le Siècle*, 24 Nisan 1855.

eleştirilmekte] ve aynı adamların yeniden aynı yöntemle (Mehmet Ali Paşa'nın kaşesiyle) sahne aldıklarını söylemektedir. Bunları yapanların adları ve yerleri bilinmekte. İçlerinden birisi bunları ihbar etti. Bu suçlular artık hükümetin inisiyatifine kalmış durumdadır, umarım adalet yerini bulacaktır...”.

İçeride ise devlet ricâli arasındaki kutuplaşmayı daha da derinleştiren bu davada, Mustafa Reşid Paşa'nın Mehmed Ali Paşa'dan intikam almasında, Şeyhülislam Ârif Efendi de kendisine bir hayli destek olmuştu. İkili arasındaki bu çekişme, Mehmed Ali Paşa sadarete atandığında o zaman Meclis-i Vâlâ müftüsü olan Ârif Efendi'nin kendisini tebrik için gittiğinde fazla bekletilmesinden kaynaklanmıştı. Kindar bir kişiliğe sahip olan Ârif Efendi de bu fırsatı değerlendirerek, konuyla ilgili kişileri cesaretlendirip, desteklemişti³⁵. Netice itibarıyla, tarafların karşılıklı iddialarıyla gittikçe çıkmaza giren konu, araştırılmak üzere Meclis-i Tanzimat'a havale edildi³⁶. Ancak, Reşid Paşa'nın bu şekilde Mehmed Ali Paşa'nın üzerine gitmesi çıkarlarına dokunan bazı devlet adamları, söz konusu durumdan rahatsızdı. Zira *tatbîk-i mühür* meselesi gündeme geldiğinde İzmir ve Beyrut gümrükleri iltizamından dolayı Rıza, Safvetî ve Hariciye Müsteşarı Mahmud Nedim Bey aleyhinde halk arasında bir hayli dedikodular çıkmıştı. Bu sebeple onlar da Mustafa Reşid Paşa'nın bu meseleyi gündeme getirmesini istemiyorlardı³⁷. Öte yandan Rusya ile savaşıldığı böylesine hassas bir dönemde ricâlin bu şekilde birbirine düşmesi hiç hoş karşılanmamaktaydı³⁸. Yusuf Kâmil Paşa da bu konudaki fikrini: “Reşid Paşa, pek kıymetli bir zât-ı muhteremdir. Devlete büyük hizmet etmiştir. Ne faide ki şununla bununla uğraşarak hem mesâlih-i devleti, hem kendi kadr ü haysiyyetini ihlâl ediyor” sözleriyle beyan etmiştir³⁹.

³⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, s. 38-39.

³⁶ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, s. 36; BOA, HSD.AFT, nr. 9/4, s. 2; Ali Fuad, *Marûf Simâlar*, s. 39; a. mlf., *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*, s. 21; Fatma Aliyye, *a.g.e.*, s. 122; İnal, *a.g.e.*, I, 66; Akyıldız, *a.g.e.*, s. 250; Mehmet Seyitdanlioğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 48.

³⁷ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, s. 31.

³⁸ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, s. 35; İnal, *a.g.e.*, I, 67.

³⁹ İnal, Yusuf Kâmil Paşa'nın bu sözlerini, babası Mehmed Emin Paşa'nın aktardığını belirtir (İnal, *a.g.e.*, I, 67n.).

Dava Süreci

9 Ekim 1854 (16 Muharrem 1271) tarihinde hükümet, Mehmed Ali Paşa ile Mıgırdıç'ın muhasebelerine dair düzenlenen defterin bir nüshasının Bâbîâlî'ye gönderilmesi istedi⁴⁰. Böylece, plan işlemeye başladı ve Mehmed Ali Paşa aleyhinde gelişen *tatbîk-i mühür* meselesi ile zorlu bir soruşturma sürecine girildi. Mehmed Ali Paşa, senetlerdeki yazının Ceza-yirlioğlu Mıgırdıç'ın bir kâtibine ait olduğunu; buna karşın mühürlerin kendisine ait olmadığını ileri sürerek, şu sözlerle kendini savundu⁴¹:

“...Hangi memlekette rüşvet için makbuz verilir? Ceza-yirli'nin defterlerinde bu paraya dair bir kayıt var mı? Bir ticarethanenin böyle milyonlarca kuruşu, hususiyle mukabilinde makbuz senedi de alınmış iken kasa defterinde göstermemesi olur mu? Ben aleyhimde böyle bir silâha malik olduğunu bildiğim halde Cezayirli hakkında yaptığım gibi şiddetle harekete geçecek kadar akılsız mıyım? Gerçi mühürler benim mührüme benziyor. Fakat mühürlerin aldanılacak derecede taklit edildiği şimdi ilk defa görülmüş bir şey midir?...”

Agop Melik'in kendi söylemlerine ters düştüğü için davanın seyrini değiştirmekle itham ettiği⁴² Fransız *Le Siècle* gazetesinde Léon Plée tarafından kaleme alınan yazıda da mesele, Mehmed Ali Paşa'nın söylediklerini destekleyen şu ifadelerle sorgulanmıştır⁴³:

⁴⁰ BOA, Sadaret Mektûbî Kalemî, Nezâret ve Devâir (A.MKT. NZD), nr. 118/93, 9 Ekim 1854/16 Muharrem 1271. Başbakanlık Arşivi'ndeki tüm araştırmalarımıza rağmen bu deftere ulaşmak mümkün olamamıştır. Destrilhes, mahkemenin sorgulama yapmasına izin verildiğine dair kararın çıktığı gün, Cezayirlioğlu Mıgırdıç ile Mehmed Ali Paşa'nın yüzleştiğini ileri sürmüştür. Buna göre Mehmed Ali Paşa'nın, Mıgırdıç'e, “İddia ettiğin gibi benim sana borcum olduğu doğru mu?” sorusu karşısında rengi atan Mıgırdıç, “hayır” yanıtını vermişti (Destrilhes, *a.g.e.*, s. 107).

⁴¹ Destrilhes, *a.g.e.*, s. 107-108.

⁴² Melik, *a.g.e.*, s. 179. Melik'in dava sürecine ilişkin iddiaları bununla da sınırlı değildir. Müellife göre zaman kazanmak için Peder Boré'a uzlaştırma planları yaptırmak isteyen Mehmed Ali Paşa, Cezayirlioğlu Mıgırdıç'ın kâtibine de bu makbuzları kendisinin yazdığını söylemesi için 500.000 kuruş teklif etmişti. Ancak kâtip, Mıgırdıç'e ihanet etmemiş ve teklifi reddetmiştir (Melik, *a.g.e.*, s. 202).

⁴³ *Le Siècle*, 25 Ekim 1854.

“...Bu kadar fazla miktarda bir paranın herhangi bir yere haber verilmeden bu tarz mali bir yerden aktarılması nasıl düşünülebilir? Mezkûr makbuzlar yıl olarak fazlaca geriye dönük. Bu durumda nasıl oluyor da bütün belge ve dokümanlarına el konulmuş olan bir banker tarafından bu belgeler saklanabiliyorlar?...”

Mehmed Ali Paşa, soruşturma boyunca mühürlerin sahte olduğunu ısrarla yineledi. Bu sebeple, ilk olarak mühürlerin sahte olup olmadığının araştırılması için bir komisyon kuruldu⁴⁴. Davayla, bir anda gündem değişmiş ve her yerde bu mesele konuşulur hale gelmişti⁴⁵. Artık temel sorun şuydu: Mehmed Ali Paşa'ya ait olduğu iddia edilen bu mühürler sahte mi yoksa gerçek miydi? Bu kilit soru, son derece tartışmalı ve büyük çekişmelere sahne olacak “şaiBELİ” beş oturumdan sonra cevap bulmuştur. Tarin'in “...şunu söylemek zorundayız ki, davanın gidişatı öyle bir hal almıştı ki, müvekkilinin ortaya koyduğu belgelerin kontrol edilmesi için, Mehmet Ali'nin avukatına müsaade bile edilmedi...”⁴⁶ sözleri aslında

⁴⁴ BOA, Sadaret Mektubî Kalemî, Meclis-i Vâlâ (A.MKT. MVL), nr. 70/96, 22 Şubat 1855 (4 Cemaziyelâhır 1271). *Tatbîk-i mühür* meselesi açısından son derece önemli olan bu belge, Uluişik tarafından latinize edilmiştir. Fakat özensizce hazırlanan metin pek çok hatalarla doludur. Örneğin, Darphane-i Âmire yerine ne olduğuna anlam veremediğimiz “*harichane amire*”, meclis yerine “*mevlis*”, sikkezenbaşı yerine “*Seğzerzen Başı*”, mikyâs yerine “*mukayıs*” gibi belgeyi ve konuyu idrâktan uzak burada sayamayacağımız fahiş hatalar yapılmıştır (Krş. BOA, A.MKT.MVL, 70/96, 22 Şubat 1855/4 Cemaziyelâhır 1271; Seçil Uluişik, *A Nineteenth Century Sarraf in the Ottoman Empire: Mıgırdıç Cezayirliyan*, Koç Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2011, s. 113-114).

⁴⁵ Melik, *a.g.e.*, s. 191. Müellif, nazırların da gündemini meşgul eden Mehmed Ali Paşa'nın davası hakkında Rüşdü Paşa'nın “Mehmet Ali'nin para ile elde edilirliliği herkes tarafından o kadar iyi bilinmekteydi ki, eğer bir Çinli bile İstanbul'a ilk defa gelse ve daha gemiden iner inmez rüşvet olarak ona para verdiğini beyan etse, ona inanmak ve Mehmet Ali Paşa'yı yeniden eski konumuna getirmeye mahkûm etmek hususunda tereddüt etmiyordum” dediğini iddia eder (*Aym yer*).

⁴⁶ Tarin, *a.g.e.*, s. 114. Mehmed Ali Paşa'nın mühürlerinin sahte olup olmadığının anlaşılması için kurulan bu komisyon hakkında da spekülasyonlar vardı. Destrilhes'e göre, Mehmed Ali Paşa'nın aleyhindeki kişilerden oluşan komisyon (Destrilhes, *a.g.e.*, s. 109); Melik'e göre tam tersine onun lehindeki kişilerden oluşmuştur. Bunlardan Musa Saffeti Paşa, Mıgırdıç'i 1843'te sürgüne gönderen, onun en zorlu düşmanlarından birisiydi. Diğerleri ise Mehmed Ali Paşa taraftarı olan, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed

meseleyi özetlemektedir. Mustafa Reşid Paşa'nın 23 Kasım 1854/2 Rebiülevvel 1271'de sadarete atanmasıyla⁴⁷ *tatbik-i mühür* meselesi başka bir boyuta taşınmıştır. Böyle önemli bir davanın görüldüğü esnada şüphesiz ki Mehmed Ali Paşa'nın baş düşmanı Mustafa Reşid Paşa'nın sadarete atanması, meselenin paşa aleyhine gelişmesini kolaylaştırmıştı. Zira artık Mustafa Reşid Paşa'yı, bu yeni konumuyla davada hem hâkim hem de taraf olarak görmek mümkündü⁴⁸. Âli Paşa'nın, Mustafa Reşid Paşa'nın bu saldırısının Mehmed Ali karşıtlığının zirvede olduğu bir zamanda gerçekleşmesinin “körü körüne bir hareket”⁴⁹ olduğunu kendisine ifade etmiş olması da söz konusu durumu özetleyen önemli bir vurgudur. Bunlara ilaveten, meclisin hazırladığı ilk kanunun, rüşveti yasaklayan “Men-i irtikâba dâir cezanâme lâyihası”⁵⁰ olması da manidardır.

Paşa ve Hasib Paşa idi (Melik, *a.g.e.*, s. 190). Ancak, karşılıklı bu iddialar neticede Mehmed Ali Paşa'nın komisyonca 75.000 kuruşu ödemeye mahkûm edilmesi gerçeğini değiştirmemiştir. Ayrıca Melik, eserinin bir başka yerinde de Meclis-i Tanzimat'ın davayı büyük bir tarafsızlıkla ele aldığını söyleyerek (Melik, *a.g.e.*, s. 218) kendisiyle çelişmiştir.

⁴⁷ Dördüncü sadareti Kasım 1854-Mayıs 1855 (Beydilli, *a.g.md.*, s. 349; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996, s. 1385; *Ceride-i Havâdis*, nr. 717, 4 Aralık 1854 (13 Rebiülevvel 1271); *Takvîm-i Vekâyi*, nr. 514, 7 Aralık 1854 (16 Rebiülevvel 1271).

⁴⁸ Melik, *a.g.e.*, s. 216. Destrilhes de bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “Sadrazam Reşid, bu davaya gittikçe daha iğrenç bir temayül göstereceğinin işaretini veriyordu” (Destrilhes, *a.g.e.*, s. 114).

⁴⁹ AMAE, Paris, CPT, nr. 322 première, Schefer'den Thouvenel'e, 10 Eylül 1855, s. 86-90.

⁵⁰ Rüşvetle mücadele etmek üzere 3 Şubat 1855 (15 Cemaziyevvel 1271) tarihinde hazırlanan “Men-i irtikâba dâir cezanâme lâyihası”, 23 Şubat 1855 (5 Cemaziyelâhır 1271) tarihli iradeyle yürürlüğe girmiştir (Ahmet Akgündüz, “1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men'i İrtikâb Kanunnamesi”, *Belleten*, S. 199, (Nisan 1987), s. 161-162). Söz konusu kanunname için bkz. *Takvîm-i Vekâyi*, nr. 519, 4 Mart 1855/14 Cemaziyelâhır 1271; Akgündüz, *a.g.m.*, s. 185-190; Erdoğan Keleş, “Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/38, (Ankara 2005), s. 274-277; Enver Ziya Karal, “Tanzimat Devri Vesikaları: Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler”, *Tarih Vesikaları*, I/1, (1941), s. 51-56. Ayrıca belirtmek gerekir ki 1855 tarihli kanunnamede yer alan hediye konusundaki hükümler, 1850 tarihli hediye nizamnamesi ve 1851 tarihli Kanun-ı Cedid'teki hükümlerden pek de farklı değildi (Çelik, “Tanzimat Devri'nde Rüşvet-Hediye İkilemi...”, s. 60-61).

Buraya kadar izah edilenlerden hareketle; gerçekten de davanın inandırıcılığını ve Mehmed Ali Paşa'nın rüşvet aldığını sorgulayacak pek çok neden vardır. Bunlardan ilki, tüm evraklarına ve mal varlığına el konulan Cezayirlioğlu Mıgırdiç'in ilk sorgusunda hiç bahsetmediği bu senetleri, hem kendisini hapisten çıkaran Prens Menşikov'un İstanbul'da bulunduğu esnada gündeme getirmesi, hem de bunları hamisi Mustafa Reşid Paşa'ya ulaştırmasıdır⁵¹. Zira Cezayirlioğlu Mıgırdiç'in Mustafa Reşid Paşa'nın ismi zikredilmeksizin, güçlü bir teşvik ve destekçisi olmadan Mehmed Ali Paşa gibi önemli bir mevkide bulunan ve hanedan damadı olan zatın mührünü taklit etmeye ya da ona verdiği parayı geri istemeye cesaret edemeyeceği aşîkârdır⁵². İkincisi ise alınan rüşvet karşılığında, mühürlü senet verilmesinin akla ve mantığa aykırı bir durum arz etmesidir⁵³. Üstelik Mehmed Ali Paşa'nın rüşvet alıp karşılığında mühürlü senet verdiğini iddia ettikleri kişinin, sadaretinde tüm mal varlığına el koyduğu Cezayirlioğlu Mıgırdiç olması, inandırıcılıktan uzak, izahı güç bir başka durumdur. Mıgırdiç'in hazineye olan yüklü borcunun karşısında (yaklaşık 75.000.000 kuruş), açığın Mehmed Ali Paşa'ya rüşvet olarak verdiğini iddia ettiği 4.500.000 kuruştan kaynaklandığının ifade edilmesi de bir başka garipliklerdir. Üstelik Mustafa Reşid Paşa'nın sadareten azlinin ardından Mayıs 1855 tarihinde ikinci kez sadarete getirilen Âli Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın mühürlerinin sahte olmadığı kararının altında mührü bulunmasına rağmen, yaptıkları gizli görüşmede Schefer'e bu işin İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford ve Mustafa Reşid Paşa işbirliğiyle, Mehmed Ali Paşa'ya karşı hazırlanmış bir komplo olduğunu açıkça beyan etmiştir⁵⁴. Thouvenel de bu haberlerin yayınlandığı zaman Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazam olduğunu, "rakibine

⁵¹ Destrilhes, *a.g.e.*, s. 104.

⁵² İnal, *a.g.e.*, I, 68-69.

⁵³ Meseleyi yakından takip eden Fransız *Le Siècle* gazetesinde yazan Léon Plée de bir devlet adamının rüşvet için belge vermesinin akla uygun olmadığını belirtir (*Le Siècle*, 25 Ekim 1854).

⁵⁴ AMAE, Paris, CPT, nr. 322 première, Schefer'den Thouvenel'e, 10 Eylül 1855, s. 86-90; AMAE, Paris, CPT, nr. 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye, 13 Eylül 1855, s. 109-115.

çamur attığı” ve onu gözden düşürdüğünü raporuna eklemiştir⁵⁵. Ayrıca yukarıda izah edildiği üzere, olayı bildikleri aşıkâr olan devrin yazarlarının dahi bir şekilde bu konudan bahsetmekten kaçınmaları, ya da tamamen öznel bir pencereden taraf oldukları hizbin lehine saptırmaları, davanın maksatlı olduğu yönündeki şüpheleri haklı kılmaktadır.

Söz konusu mantıksızlıklara rağmen dava devam etmiştir. Zira Mustafa Reşid Paşa ve ekibi davanın uzamasını istemiyor, bir an evvel padişahın iradesini alarak, işi bitirmeye çalışıyorlardı⁵⁶. Yapılan incelemede, mührün sahte olup olmadığını anlamak için “kâide-i hatt”, “kâide-i hendese” ve “kâide-i sanat-ı hâkk” olmak üzere üç kural vardı. İlk incelemede mühürlerin kâide-i hatt ve hendesece asıl mühürlerle aynı olduğu, ancak kâide-i sanatça şüpheli olduğu bilirkişilerce tespit edildi. Kâide-i sanat-ı hâkk üzerinde şüphe doğması üzerine, meselenin yalnızca bu alanda tetkiki gerekliyse de konunun hassasiyeti ve hadisenin her yönüyle ortaya konulması düşüncesiyle, yeniden bir inceleme yapılmasına karar verildi⁵⁷.

Mühürlerin gerçekliğini araştıran bu komisyona, yukarıda bahsedilen üç kâide üzerine inceleme yapmak için Meclis-i Vâlâ azası İzzet Efendi, Takvimhâne-i Âmire Memuru Raci Efendi ve Abdülfettah Efendi bilirkişi olarak tayin edildi. Üç adet senetteki mühürler ile Mehmed Ali Paşa tarafından mühürlenmiş başka resmi evraklar kendilerine gösterildi. Yapılan incelemede, kâide ve usûl-ı hat olarak senetlerdeki mühürler ile resmi evraklardakinin tam olarak uyuştugu ve hiçbir farklılıkları olmadığı

⁵⁵ AMAE, Paris, CPT, nr. 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye, 17 Eylül 1855, s. 155-158.

⁵⁶ Destrilhes, *a.g.e.*, s. 107.

⁵⁷ BOA, A.MKT.MVL, 70/96, 22 Şubat 1855 (4 Cemaziyelâhır 1271). Destrilhes, komisyona çağrılan meşhur hakkâklardan birisinin mahkeme önünde yaptığı tetkikler neticesinde üç makbuzdan birinin sahte olduğunu ve bu mührün başka bir ülkede imal edildiğini söyler (Destrilhes, *a.g.e.*, s. 109-110). Mühürlerin sahteliği ya da inkârı gibi durumlarda mühürcüler esnafı tarafından teşkil edilen “ehl-i hibre”ye başvurulurdu (İbrahim Kemal Baybura, “Osmanlılarda Mühür”, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık II*, İstanbul 1987, s. 72). Osmanlı Devleti'nde mühür türleri ve kullanımı hakkında bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 83-97; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı Devleti Zamanında Kullanılmış Olan Bazı Mühürler Hakkında Bir Tetkik” *Belleten*, S. 16, (1940), s. 495-544; Baybura, *a.g.m.*, s. 70-84.

İzzet ve Raci Efendiler tarafından bildirilip, onaylandı. Hattatlığının yanı sıra sanat-ı hâkk/mühür kazımakta da usta olan Abdülfettah Efendi'nin de diğerleri gibi *kâide-i hat* hususunda şüphe duymadığı ifade edildi. Fakat Abdülfettah Efendi 75.000 kuruşluk senetteki mühürde, Mehmed isminin ikinci mim ve seyyid lafzının da sin harfinde biraz farklılık gördü. Bu durumun “basılış eseri” olabileceğini, mühürlerin hendese ile ölçülüp ölçüsü tam gelirse bu küçük şüphenin de bertaraf edilebileceğini beyan etti. Bilirkişiler bu ifadelerini kayıt altına alarak mühürlediler. Bunların yanı sıra komisyona bir de yabancı bir mühendis çağrıldı. O da mühürler üzerinde yaptığı ilk incelemede mühürlerin gerçek olduğu yönünde görüş bildirdi. Fakat mühendis, kesin karar vermek için yanında mühürleri ölçmek üzere kullandığı pergel ve ölçü aletinin olmadığından, evrakları götürerek ölçtükten sonra kesin kararını vereceğini bildirdi. Böylece inceleme başka bir güne bırakılarak meclis dağıldı. Bu uzmanların yanı sıra mühürleri inceleyen Darphane-i Âmire Sikkezenbaşı Sabit Efendi de ilk bakışta bazı farklılıkların göze çarptığını ve bunların da basılıştan kaynaklanabileceğini söyleyerek, ifadesini onayladı⁵⁸.

Davanın istediği gibi gitmediğini öğrenen Mustafa Reşid Paşa ise meclise gidip öfkeyle Mehmed Ali Paşa aleyhinde konuşarak tepkisini gösterdi ve sürece müdahil oldu. Mustafa Reşid Paşa'nın tavrına sert bir şekilde cevap veren Hasib Paşa'nın yanı sıra Kıbrıslı Mehmed Paşa ile Şeyhülislam Arif Efendi de kendisini uyardılar. Böylece meclis hararetli tartışmalarla son buldu⁵⁹. Mustafa Reşid Paşa'nın bu hususta gözü o denli

⁵⁸ BOA, A.MKT.MVL, 70/96, 22 Şubat 1855 (4 Cemaziyelâhır 1271).

⁵⁹ Destrilhes, *a.g.e.*, s. 110. Destrilhes'e göre süreç şöyle gelişmişti: Mehmed Ali Paşa taraftarlarının Mustafa Reşid Paşa ile İngiliz Elçisi Lord Stratford tarafından hazırlanıp Meclis-i Vâlâ Azası Şekib Efendi'ye verdiklerini iddia ettikleri bir zabıt müsveddesi sadrazama verildi. Burada, alenen Mehmed Ali Paşa'nın şahsiyeti hedef alınmış ve şerefine dokunacak çok ağır eleştiriler yapılmıştı. Mecliste okunan bu varaka üzerine ortalık karışmış, Şeyhülislam Arif Efendi ile Hasib Paşa sert bir şekilde tepkilerini ortaya koyarak bunu asla imzalamayacaklarını bildirmişlerdi. Sadrazam meseleyi oylamaya sunmuştu. Musa Saffeti ve Rıza Paşa'ların kaçamak tavırları karşısında kızan sadrazam, “Bana gelince, benim kanaatim, bu tutanağın yalan ihtiva eden sahte bir belge olduğu ve yırtılması gerektiği şeklindedir. Konsey zaten yakın bir zamanda toplantıya çağırılmış olacaktır. Mehmet Ali Paşa'yı bu muhteşem toplantıda hazır bulunması için davet edeceğim. Hakkâklar da hazır bulunacaklar ve işte o zaman,

kararmıştı ki olay esnasında onun ve ekibinin, Mehmed Ali Paşa'nın damatlıktan aldığı gücünden kurtulmak için paşayı, Âdile Sultan'dan boşatmayı dahi denedikleri iddia edilmiştir⁶⁰. Böylece Mustafa Reşid Paşa ve ekibi, Mehmed Ali Paşa'nın hem damatlık sıfatını hem de Âdile Sultan'ın desteğini kaybetmesini sağlayarak, onu hanedanın dokunulmazlık zırhından mahrum bırakıp, ona karşı büyük bir zafer kazanabileceklerdi. Ancak, Âdile Sultan'ın paşaya olan sevgi ve bağlılığı bu niyeti boşa çıkarmıştır. Öte yandan Mehmed Ali Paşa, Mustafa Reşid Paşa'nın mecliste kendisi aleyhinde sarf ettiği sözlerden dolayı mahkemeye müracaat etmek istiyordu. Ancak, Sultan Abdülmecid olaya müdahale ederek, o günkü kritik şartlarda, devletin önde gelen saygı değer iki devlet adamı arasındaki bir davanın, kamunun gözleri önünde bir skandala dönüşmemesi gereğini Mehmed Ali Paşa'ya bildirdi⁶¹.

oturum yapılarak, bilirkişilerin şahitlikleri neticesinde ortaya çıkacak gerçeğe uygun bir tutanağı yeniden düzenleyeceğiz” diyerek oturumu kapatmak istedi. Ancak, o esnada meclise gelen Mustafa Reşid Paşa, Şekib Paşa'nın hazırladığı bu raporun Mehmed Ali Paşa'yı rencide eden kısımlarının çıkarılarak yeniden yazılmasını teklif etti. Ardından “ikiyüzlülüğünü” ispatlayan bir tavırla, Şekib Paşa'nın kaleme aldığı, hanedan mensubu birisi hakkında böylesine ağır tenkitler taşıyan bir yazıyı imzalamadığı için şeyhülislama teşekkür etti ve bir önceki mecliste sarf ettiği sözler için de özür diledi (Destrilhes, *a.g.e.*, s. 111-114). Melik ise Destrilhes'in geniş bir hayal gücüne sahip olduğunu ve Mustafa Reşid Paşa'nın bu sözleri söylediğinin şüpheli olduğunu söyler. Ayrıca, Mehmed Ali Paşa'yı kötü ahlaklı birisi olarak itham eden raporun bahsi geçenlerce imzalanmayacağı iddiasını da yalanlamıştır (Melik, *a.g.e.*, s. 196, 201). Başka kaynaklarda rastlamadığımız ve dolayısıyla teyit edemediğimiz bu ifadeler, şimdilik Destrilhes ve Melik'in iddialarından öte gidememektedir.

⁶⁰ Destrilhes, *a.g.e.*, s. 115. Melik ise Mehmed Ali Paşa ile Âdile Sultan'ın boşanmasını padişahın istediğini ancak, Mustafa Reşid Paşa'nın buna mani olduğunu şu sözlerle iddia eder: “...İşte o andan itibaren, Âdile Sultan'ın talihine bakıp korkan padişahın endişeleri tekrar gün yüzüne çıktı. [Âdile Sultan'ı] Kocasından ayırmak istedi. Reşit'in arabuluculuğu olmasaydı, Mehmet Ali şu an padişahın eniştesi değildi. Destrilhes Bey'in özenli doğrularını [!] çoktan fark etmiş olan okurlar, Mehmet Ali'nin hayatının bu bölümünü renklendirmekte ve sürgün günlerine denk düşürmektedir/getirmektedir. Mutsuz ve acı çektirilmiş ve hatta hanımı elinden alınmak istenilen biri olarak sunma özenini gösterir!” (Melik, *a.g.e.*, s. 231). Ancak, Mustafa Reşid Paşa'nın Mehmed Ali Paşa'ya duyduğu düşmanlık ve onu iktidardan düşürmek için çevirdiği türlü entrikalar, Melik'in öne sürdüğü fikrin tam aksini düşündürmektedir.

⁶¹ Destrilhes, *a.g.e.*, s. 114.

Mühürler üzerinde tam bir hüküm verilememesi üzerine, aynı uzmanlardan oluşan meclis ikinci kez toplandı. Bu kez gerekli aletleriyle gelen yabancı mühendis, mühürlerin hepsini büyük bir dikkat ve titizlikle tekrar tekrar ölçerek bir harfin diğerine olan uzaklığı ve oranını kıyaslayarak, sahte olduğundan şüphe duyulan senetlerdeki mühürlerin hendesece birbirinden hiçbir farkı olmadığını yazılı olarak imzasıyla beyan etti⁶². Onun bu hükmü üzerine, Abdülfettah Efendi de daha önce hendesece duyduğu şüphenin basılıştan kaynaklandığını açıklayıp, artık mühürlerin sahte olabileceğine dair şüphesinin kalmadığını önceki raporun zeyline yazarak, mühürlendi. Böylece, ikinci mecliste yapılan ölçüm ve incelemeler sonucunda senetlerdeki mühürlerin *hat* ve *hendese* kurallarınca sahte olmadığı ve ilk meclisteki hükmü pekiştirdiği bildirildi. Geriye kalan *kâide-i hâkk* alanında uzman olan Abdülfettah ve Sabit Efendilerin görüşleriyle üç kuralda da şüpheye yer kalmamış yani *hat*, *hendese* ve *hâkk* kaidelerince mühürlerin sahte olmadığı tereddüde mahal bırakmayacak şekilde kabul görmüştü⁶³.

Ancak, Abdülfettah ve Sabit Efendi'nin beyanları yeterli olmadı ve şüphelerinin tamamen ortadan kaldırabilmesi için üçüncü bir meclis toplandı. Daha önceki meclislerde bulunan İzzet, Raci ve Abdülfettah Efendilerin yanı sıra mühürleri önceden gören ve sahte olabileceği hakkında

⁶² BOA, A.MKT.MVL, nr. 70/96, 22 Şubat 1855 (4 Cemaziyelâhır 1271). Melik, Avrupalı hakkâkın yaptığı ölçümler neticesinde tüm mühürlerin sahte olmadığı kanaatini açıklaması üzerine, Hasib Paşa tarafından uyarıldığını iddia eder (Melik, *a.g.e.*, s. 193). Destrilhes ise komisyona çağrılan bu yabancı uzmanları düzenbazlıkla suçlar. Ayrıca, bir İngiliz uzmanın Türk yazısını tetkik etmesini de eleştirir (Destrilhes, *a.g.e.*, s. 115). Buna karşılık Melik ise Müslüman hakkâkların dahi Avrupalı uzmanın üstünlüğünü kabul ederek, eski görüşlerinden vazgeçip, onunla aynı fikri paylaştıklarını ifade etmiştir (Melik, *a.g.e.*, s. 194). Melik'e göre, padişah meseleyi aydınlığa kavuşturmak için çok güvendiği imparatorluğun baş hattatı Mustafa Efendi'yi de komisyona göndermiştir. Yaptığı inceleme neticesinde o da Avrupalı uzmanla aynı görüşü paylaşarak "Her kim ki, bu damgaların tek ve aynı mühürden çıktıklarını alçak gönüllülükle beyan etmiyorsa, bu kişi onları değiştirmekle görevlendirilmiş demektir" şeklinde fikrini beyan etmiştir (Melik, *a.g.e.*, s. 205).

⁶³ Destrilhes, yapılan ikinci incelemede hakkâkın bazı nazırların baskılarına rağmen mühürlerin sahte olduğu ve bunların Türkiye'de hakk edilmediği görüşünde olduğunu söylese de belgede böyle bir bilgi mevcut değildir (Krş. BOA, A.MKT. MVL, 70/96, 22 Şubat 1855/4 Cemaziyelâhır 1271; Destrilhes, *a.g.e.*, s. 110).

şüphe duyduklarını ifade eden hakkâk Azmi, Salih, Hüsnü ve Said Efendiler görüşleri alınmak üzere meclise davet edildiler. Yukarıda da belirtildiği üzere, şüpheli denilen mühürler bilirkişiler tarafından defalarca ve dikkatlice incelendi ve sahte olmadığına karar verildi. Hakkâklara, bu durumun aksinde görüş bildirmelerinin nedeni soruldu. Birbirlerinden ayrı yapılan bu sorgulamada, özet olarak hepsi kendilerinin hat ve hendesece bilgilerinin olmadığı ancak zanaatları olan hakkâklık gereğince bu mühürleri önceden olduğu gibi şimdi de şüpheli gördüklerini ifade ettiler. Ayrıca hakkâklardan Said Efendi, incelemede özen gösterilmediğini, bu sebeple ilk bakışta hatalı karar verilebileceğini vurgulayarak, tekrar dört ustanın bir araya gelerek yeni bir inceleme yapmalarını talep etti. Bu ifadelerle adeta köşeye sıkışan komisyon, hakkâkların şüpheli olduğunu yineledikleri mühürler hakkında yine kesin bir karara varamadı ve mühürlerin gerçekliğinin yanı sıra, hakkâkların söylediklerinin doğru olup olmadığının da araştırılmasına karar verdi. Komisyon, açıktan gösterilen senetlerdeki mühürleri, hakkâkların akıllarında tuttuğundan ve önceki ifadelerine ters düşmemek için, sanatça farklılıklar olduğunda ısrar ettiklerinden kuşkulandı. Bu sebeple, hakkâkların “cehaletlerini” ortaya çıkarmak için, bir sonraki mecliste uygulanmak üzere yeni bir yol deneme kararı aldılar. Görüldüğü gibi söz konusu senet davası gittikçe içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Toplanan meclislerde bir grup ısrarla mühürlerin kesinlikle sahte olmadığını iddia ederken, diğer grup mühürlerin şüpheli olduğu konusunda ısrarcıydı. Ayrıca komisyonun, bilirkişi sıfatıyla meclise çağırdıkları hakkâkları cahil olarak nitelendirmesi ve onları ayrı ayrı sorguladıkları halde istedikleri yanıtları alamayınca farklı yollara başvurmaları soruşturmaya gölge düşüren unsurlardan idi.

Bu gelişmelerin ardından gittikçe açmaza giren meselenin halli için dördüncü kez meclis toplandı. Bir önceki mecliste karar verildiği gibi hakkâkların şüpheli addettikleri mühürlerin basılı olduğu kâğıtlardan ikisiyle, Mehmed Ali Paşa tarafından mühürlenmiş bazı resmi evrak ve senetlerin hepsi, üzerinden yalnız mühürler görünecek şekilde farklı zarflara konuldu⁶⁴. Tamamı yedi adet olan ve teker teker hakkâklara gösterilen bu evraklar, hakkâklar tarafından uzun uzadıya incelendi. Bunlardan

⁶⁴ BOA, A.MKT.MVL, 70/96, 22 Şubat 1855 (4 Cemaziyelâhır 1271); Melik, *a.g.e.*, s. 193.

Azmi, Salih ve Said Efendiler, evrakların üçüne, Hüsnü Efendi ise ikisine kendi imzalarını atarak, şüpheli olduğu gerekçesiyle bu evrakları ayırdılar. Bu uygulamanın neticesinde, iki hakkâkın ayırdığı üçer adet kâğıdın ikişer tanesi önceki incelemelerinde şüpheli dedikleri mühürle mühürlenmiş olup; birer tanesi ise hiç şüphesi olmayan resmi evraktandı. Diğer hakkâkın ayırdığı kâğıtlardan ise birisi şüpheli denilen ve ikisi de şüphesiz kâğıtlardan ibaretti. Yani, komisyonun bir önceki mecliste aldığı karar işe yaramış ve hakkâklar arzu edildiği gibi yanılmışlardı. Bu usulde yanılığa düşmeyen tek hakkâk Hüsnü Efendi idi. Hüsnü Efendi, şüpheli denilen iki mühürlü kâğıdı ayırmayı başardı. Ancak, diğerlerinin şüphelidir diyerek ayırdığı ve aslında gerçek olan mühürler, komisyon tarafından kendilerini yalanlamaya yeterli görüldü. Komisyon, bu kez de Hüsnü Efendi'nin doğru kâğıtları tespit etmesinin, onlara işaret koymasından kaynaklandığı iddiasını ortaya atarak, diğerleri gibi onun da hata yapacağı ve kâğıtları tesadüfen bulduğunun ispatlanması için yeni bir deneme yapılmasına karar verdi. Bu davada, soruşturmayı yürüten komisyonun sürekli olarak mühürlerin sahte olmadığını kanıtlamak için gösterdiği çaba ve mühürlerin seçiminde isabetli davranmasına karşın Hüsnü Efendi'ye yöneltilen ithamlar da oldukça ilgi çekicidir. Zira bu süreç, en son uzmana da mühürlerin Mehmed Ali Paşa'ya ait olduğunu kabul ettirene kadar devam etti.

Senetlerdeki mühürlerin Mehmed Ali Paşa'ya ait olup olmadığına bir türlü karar veremeyen dört meclisin ardından beşinci ve son meclis toplandı. Diğer üç hakkâkın isabetli seçimler yapamamasıyla yanılırları kesinleşen dördüncü meclisten sonra, sıra kâğıtları doğru tespit eden Hüsnü Efendi'nin bunu tesadüfen mi yoksa hâkk sanatındaki ustalığıyla mı başardığını anlamaya gelmişti. Bunun için yine zarfların içlerine gerçek mühürlü kâğıtlar konularak incelemesi için Hüsnü Efendi'ye verildi. O da mühürlerden ikisini şüpheli görerek imzasıyla onaylayıp ayırdı. Diğer üç hakkâk da meclise çağrılarak, hatalı oldukları kendilerine tebliğ edildi. Bunun üzerine hatalarını kabul etmekten başka çareleri kalmayan hakkâklar, mühürler üzerinde hiçbir şüphelerinin kalmadığını kendi rızalarıyla kaleme alıp mühürledikten sonra meclisten ayrıldılar⁶⁵.

⁶⁵ BOA, A.MKT.MVL, 70/96, 22 Şubat 1855 (4 Cemaziyelâhır 1271).

Dava süresince Mehmed Ali Paşa'nın, olaya yaklaşımı da birtakım sıkıntılara yol açmıştır. Meclis-i Tanzimat tarafından, Cezayirlioğlu Mıgırdiç ile aralarında dava konusu olan 75.000 kuruşluk senetteki mührün sahte olup olmadığının inceleneceği komisyonda görüş bildirmek üzere kendisinin ya da bir vekilinin bulunması gereği Mehmed Ali Paşa'ya bildirilmiş⁶⁶ ancak o davaya tepki göstererek mahkemeye gitmeyi reddetmişti⁶⁷. Neticede dava gıyabında görülerek, mührün paşaya ait olduğu belirlendi ve Meclis-i Vükelâ'ca onaylanıp, iradesi çıktı. Bu durumda komisyona davet edildiği halde katılmayan Mehmed Ali Paşa'nın karara itiraz hakkının olmadığı ve davanın kalan kısmının da görüleceği tarafına bildirildi. Ayrıca Mehmed Ali Paşa'nın böyle davranarak, mühürler hakkında yapılan incelemeleri yok hükmüne koymaya çalıştığı belirtilerek, davanın bir an önce neticelenmesi için ya kendisinin ya da vekilinin Meclis-i Tanzimat'a gelmesi hususu yineleni⁶⁸. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa kâhyası Refik Bey'i vekil tayin etti. Ayrıca konuyu bir avukata havale ettiğini ve birkaç gün içerisinde kendisini temsil edeceğini bildirdi⁶⁹.

Bu suretle, meselenin ilk kısmı olan senetlerdeki mühürlerin sahte olup olmadığının tetkiki işi sona ermişti. Oldukça çetin geçen dava sürecinin ardından 22 Şubat 1855 tarihinde mühürlerin Mehmed Ali Paşa'ya ait olduğuna karar verildi⁷⁰ ve mahkeme Mehmed Ali Paşa'yı, Mıgırdiç'e 75.000 kuruş ödemeye mahkûm etti⁷¹. Mehmed Ali Paşa aleyhinde sonuçlanan karar mazbatasında, Mustafa Reşid Paşa'nın yetiştirmeleri Âli ve Fuad Paşalar da dâhil, onların etrafındaki kimselerin mühürleri bulunmak-

⁶⁶ BOA, *Ayniyât Defteri*, nr. 1718, s. 3, 11 Nisan 1855 (23 Receb 1271); Destrilhes, *a.g.e.*, s. 116.

⁶⁷ Destrilhes, *a.g.e.*, s. 111; Melik, *a.g.e.*, s. 185. Melik'e göre Mehmed Ali Paşa, evlerini koruma altına aldırması ve mahkemeye gitmemek için, davanın devam ettiği 9 Ekim 1854'ten, 16 Aralık 1854'e kadar sözde hastalanmıştı (Melik, *a.g.e.*, s. 186).

⁶⁸ BOA, *Ayniyât Defteri*, nr. 1718, s. 3, 11 Nisan 1855 (23 Receb 1271).

⁶⁹ Destrilhes, *a.g.e.*, s. 116.

⁷⁰ BOA, A.MKT.MVL, 70/96, 22 Şubat 1855 (4 Cemaziyelâhır 1271).

⁷¹ BOA, HSD.AFT, 9/4, s. 2; Ali Fuad, *Marûf Simâlar*, s. 40; Destrilhes, *a.g.e.*, s. 109; Melik, *a.g.e.*, s. 200.

taydı⁷². Dava konusu diğer mühürler de incelenmeye başlandıysa da Mustafa Reşid Paşa nazarında baş düşmanının irtikâbına hükmetmek için bir mühür hakkında verilen karar yeterliydi⁷³. Meselenin kalanının takibi ve şifahî bazı ifadelere dayanarak, Cezayirlioğlu Mıgırdıç'ın İzmir gümrüklerini emanet ettiği Abdülkadir Paşa'dan da bir senet alındığına dair iddianın araştırılması hususu tekrardan Meclis-i Tanzimat'a havale edildi⁷⁴. Ancak, Mustafa Reşid Paşa'nın, Mıgırdıç'ın Mehmed Ali Paşa'dan alacağı olduğu iddiasıyla dördüncü sadaretinde yazılan bu tezkire, Mayıs 1855 tarihinde sadareten azledilerek, yerine Âli Paşa'nın geçmesiyle⁷⁵ neticesiz kalmıştır⁷⁶.

S o n u ç

Netice itibariyle, yılan hikâyesine dönen *tatbik-i mühür* meselesinde çevrilen entrikalarla suçlu bulunan Mehmed Ali Paşa, Kastamonu'ya sürgün edildi⁷⁷. Fakat Mehmed Ali Paşa'nın sürgün kararını içeren iradede,

⁷² Kararda mührü bulunan diğer üyeler: Yusuf Kamil, Mehmed, (...) Mehmed Rıfat, Ali Şefik, Esseyyid Mehmed Hasib, Esseyyid Mustafa Hıfzı, Mehmed Reşid, Mehmed Fuad, Ziver Ahmed (...), Safvet, Edhem İbrahim ve Safveti idi (BOA, A.MKT.MVL, 70/96, 22 Şubat 1855/4 Cemaziyelâhır 1271).

⁷³ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, s. 36; Fatma Aliye, *a.g.e.*, s. 122.

⁷⁴ Mehmed Selâhaddin, *Bir Türk Diplomatının Evrâk-ı Siyâsiyesi*, İstanbul 1306, s. 314.

⁷⁵ BOA, İrade Dahiliye, 319/20692, 2 Mayıs 1855 (16 Şaban 1271); *Takvîm-i Vekâyi*, nr. 523, 14 Mayıs 1855 (26 Şaban 1271); *Ceride-i Havâdis*, nr. 741, 19 Mayıs 1855 (2 Ramazan 1271).

⁷⁶ Mehmed Selâhaddin, *a.g.e.*, s. 315.

⁷⁷ “Sadr-ı esbâk Mehmed Ali Paşa, hayli vakitten berû bir meslek-i gayr-ı müstakîme sulûk iderek emniyet-i âmmeyi selb idecek harekât-ı makdûhada bulunduğundan kendisinin şer'an ve kanûnen te'dibi lâzım gelüb bundan başka Nevrekoblu Mehmed Bey'in müşârünileyhden iddia iylediği mebâlig-i külliye'nin tahkikâtı derdest olduğu misillü Cezayirlioğlu Mıgırdıç'ın müşârünileyhden ittiği davânın dahi ber muktezâ-yı hakkâniyyet tedkikât-ı amikâ ile uğraşılması ve müşârünileyhin dahi Meclis-i Âli-i Tanzimat'ın ihbârına muhalefetle bizzat gelmekden veyâhüd vekil göndermekden istinkâf itmesi sebepleriyle henüz arkası alınamamış ise de bunun eczâsından bir cüz'î, müşârünileyhin Hazine-i Celîle'de mahfûz bulunan muhasebe defteriyle dahi musad-dak ve her bir kâide ve usûl ve nizâmca mahkûm olarak şimdiden sâbit ve bununla beraber kazıyye-i irtisâiyye dahi mütehakkik olduğu cihetle, bu keyfiyyet dahi müşârünileyh hakkında muâmele-i te'dibiyyeyi dâ'i olduğuna binaen müşârünileyhin men-fiyyen Kastamonu'da ikametini hususuna irâde-i adâlet-âde-i hazret-i padişâhî müteallik buyurularak iktizâsı icra kılınmıştır” (BOA, İrade, Dahiliye, 318/20611, 20 Nisan

tıpkı dava sürecinde olduğu gibi birtakım çelişkiler ve belirsizlikler mevcuttur. Burada ilk olarak, Mehmed Ali Paşa'nın kamu düzenini bozan bir takım hareketleri (softa ayaklanması kastedilerek) sebebiyle sürgüne gönderildiği ifade edilmiştir. Ardından, Nevrekoplu Mehmed⁷⁸ ve Cezayirlioglu davaları gerekçe gösterilmiştir. Ancak bu konuda, bir taraftan Mehmed Ali Paşa hakkındaki davaların henüz sonuçlanmadığı yazılırken; diğer taraftan Mehmed Ali Paşa'nın mühürlerinin sahte olmadığının anlaşılmasının rüşvet suçuna ve sürgününe yeterli görülmesi durumu daha da şaibeli bir hale getirmektedir. Lütfi Efendi de "Takvîm-i Vekâyi'de müşârünileyhin teb'îd ve te'dîbi ber-vech-i muharrer şer' u kanûna müstenid olduğu gösterilmiş ise de vukû-ı hâle göre müşârünileyhin ne vicâhen ve ne de gıyâben muhâkemesi sebkât etmemiş olduğundan, te'dîb meselesinin idâreye atfı lâzım gelir" sözleriyle, Mehmed Ali Paşa'nın sürgününü Mustafa Reşid Paşa'nın iktidarda olmasına bağlamıştır⁷⁹. Üstelik Mehmed Ali Paşa, birkaç hafta gibi kısa bir müddet sonra, kimseyle görüşmemek şartıyla affedilmiş ve İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. Çok kısa bir süre sonra da Sultan Abdülmecid siyaset gereği Mehmed Ali Paşa'ya, tekrar kabinede yer vermiş ve onu 30 Ağustos 1855 tarihinde dördüncü kez kaptan-ı deryalıkla görevlendirmiştir. Lord Stratford'un, Mehmed Ali Paşa'nın yeniden kabineye dönmesi hususundaki şiddetli itirazları dahi bir netice vermemiş ve paşa uzun yıllar bu görevde kalmıştır⁸⁰.

Bu hareketlerinden dolayı Sultan Abdülmecid'in güvenini kaybeden Mustafa Reşid Paşa ise amacına ulaşamadığı gibi bilakis, hem yaptıkları hem de değişen dış politik dengeler sebebiyle sadarettten azledilerek, siyaset sahnesinin dışında kaldı. Üstelik Mustafa Reşid Paşa, savaşını yalnız bu

1855/2 Şaban 1271; *Takvîm-i Vekâyi*, nr. 522, 22 Nisan 1855/5 Şaban 1271; *Cerîde-i Havâdis*, nr. 738, 26 Nisan 1855/8 Şaban 1271; BOA, HSD.AFT, 9/4, s. 12; Ali Fuad, *Marûf Simâlar*, s. 47).

⁷⁸ Cezayirlioglu Mıgırdıç davası devam ederken, ortaya bir de fırsattan istifade Mehmed Ali Paşa'dan alacak iddiasında bulunan Nevrekoplu Mehmed Bey meselesi çıkmıştır. Ancak, Mehmed Ali Paşa'nın sürgününden sonra Nevrekoplu Mehmed meselesinin bir daha hiç gündeme gelmemesi ve bir neticeye bağlanmaması, bu konuda da Mehmed Ali Paşa'ya yöneltilmiş iddiaların mesnetsiz olduğunu göstermektedir. Konunun ayrıntıları için bkz. Sunay, *a.g.t.*, s. 327-331.

⁷⁹ *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, yay. Münir Aktepe, İstanbul 1984, IX, 115.

⁸⁰ Sunay, *a.g.t.*, s. 331-341.

cephede değil, zamanla siyaseten yolları ayrılan yetiştirmeleri Âli ve Fuad Paşalar cephesinde de kaybetmişti. Zira paşa görevden alınmasıyla, Islahat Fermanı'nın (18 Şubat 1856) hazırlanması ve Paris Barış Antlaşması (30 Mart 1856) gibi son derece önemli gelişmeleri uzaktan seyretmek zorunda kalmış⁸¹ ve Bâbiâlî'deki hâkimiyetini Fransa siyasetine yakın Âli ve Fuad Paşalara kaptırmıştı⁸². Bu ağır güç kaybına rağmen, Mustafa Reşid Paşa ve Lord Stratford Mehmed Ali Paşa'nın kabinde yer almasını engellemek için çalışmalarına hiç ara vermemişlerdi. Yeni plana göre, Âli Paşa'nın yolsuzlukla suçladığı ve devlete milyonlarca kuruş borcunun olduğunu söylediği Cezayirlioğlu Mıgırdiç'e, Lord Stratford bir gün bir pusula vermişti. Burada, Mehmed Ali Paşa'nın dönüşünün Cezayirlioğlu Mıgırdiç'in hayatını tehdit edeceğinin lanse edilmesi yazılıydı. Bu entrikayla, Mehmed Ali Paşa'nın önu İngiltere tarafından yine Cezayirlioğlu Mıgırdiç kullanılarak kesilmiş olacaktı. Âli Paşa'nın ifadesiyle, "*Cezayirli, Londra'ya bir kurban sunacaktı*"⁸³. Bu plan Mehmed Ali Paşa'nın kaptanlığa atanmasıyla uygulamaya konuldu ve Cezayirlioğlu Mıgırdiç, can güvenliğinin olmadığını iddia eden arzuhalî mâbeyn-i hümâyûna, vükelâ ve sefirlere dağıtarak, İngiltere'ye kaçtı. Cevdet Paşa'nın konuyla ilgili üstü kapalı "... İngiliz beylik vapuruna binip gitmesi erbâb-ı politikanın nazar-ı dikkatini celb eyledi"⁸⁴ sözleri de bunun bir komplo olduğunu teyit eder niteliktedir.

Buraya kadar izah edilenlerden de anlaşılacağı üzere, iki devlet adamı arasındaki şiddetli rekabetin bir tezahürü şeklinde cereyan eden "tatbîk-i mühür" meselesi birkaç bakımdan değerlendirilmesi gereken bir hadisedir.

⁸¹ Beydilli, a.g.md., s. 349.

⁸² Âli ve Fuad Paşaların Bâbiâlî'deki yükselişleri hakkında bkz. Butrus Ebu Manneh, "Âli ve Fu'ad Paşaların Bâb-ı Âli'deki nüfuzlarının Kökleri (1855-1871), çev. Fatih Yeşil, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (der. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara 2006, s. 343-352.

⁸³ AMAE, Paris, CPT, nr. 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye, 13 Eylül 1855, s. 109-115.

⁸⁴ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, s. 54. Melik'e göre ise "Mehmet Ali Paşa'nın kaptan-ı deryalığa atandığını öğrenir öğrenmez Cezayirli'ye tek bir yol kalmıştı; ülkeyi terk ederek, düşmanlarından uzak, haklılığını zamana bırakmak..." (Melik, a.g.e., s. 234). Müellif, eserinin bir başka yerinde ise Mehmed Ali Paşa'nın "Eğer suçsuzluğu kanıtlanırsa, suçlu için hiçbir ceza istemediğini ve mağfiretinin öcünü fazlasıyla alacağını" söylediğini ifade ederek yine kendisiyle çelişmiştir (Melik, a.g.e., s. 218).

Bunlardan ilki, devrin ricâlinin iç içe geçen siyasi ve kişisel çatışma ve çekişmelerinin, zaman zaman devlet işlerinin dahi önüne geçtiği gerçeğidir. Yani, Mustafa Reşid Paşa gibi hukukun üstünlüğü prensibini benimseyen bir devlet adamı, rakibini iktidardan uzaklaştırabilmek için, kanunları şahsi hesaplaşmalarına ve menfaatlerine alet etmiştir. Bir diğeri ise içteki bu rekabetin, İstanbul'da bulunan İngiltere ve Fransa elçilerine devletin içişlerine müdahale yolunu açarak, söz konusu durumu ülkelerinin lehine nasıl kullandıklarıdır. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmelerin, Avrupalı devletlerce ne denli yakından takip edildiği ve hizipler arasındaki çekişmelerin Avrupa matbuatı üzerinden bir tartışma vesilesi haline getirildiğinin de somut örneğidir. Özetle, Tanzimat Devri'ni daha isabetli bir şekilde anlamlandırabilme adına, meselelerin perde arkasını irdelemenin önemini gösteren *tatbîk-i mühür* meselesi; basit bir rüşvet davası olmasının ötesinde devrin siyasi atmosferini çarpıcı bir biçimde yansıtan, kayda değer bir hadisedir.

“FIRST BRIBE CASE IN THE COUNCIL OF TANZIMAT: “TATBİK-I MÜHÜR”
ISSUE AND ITS BACKGROUND”

Abstract

Political competition of high government officials of Tanzimat Era and crisis that happened because of them take an important place in the history of Ottoman Empire. In order to overthrow each other, state officials used every single opportunity that they got. In this a context, one of the significant examples of Sublime Porte-palace struggle which marked the period is the “tatbîk-i mühür” incident that happened between Mustafa Reşit Pasha and Son-in-law Mehmet Ali Pasha, and also according to Cevdet Pasha, the secret purpose of founding The Council Of Tanzimat was to judge Mehmet Ali Pasha who was accused of being a briber. The claim in question that had been verified by Lütü Efendi shows taht leading to the power struggle taking place between the political actors of the era was very important and effective to give direction to the institution of the period and its functioning. In addition, their rivalries made easier the intervention of European States in the internal affairs of Ottoman Empire. Even, this had been a case being discussed in the international area in especially France where parties put down on paper various works on this subject to justify themselves. In this respect, “tatbîk-i mühür” is a privileged and important event. Through these article, the background and the course of the issue of this political competitive environment was put forth with various sources, Turkish and French archives and with the domestic and foreign newspapers.

Keywords

Tanzimat Era, The Council Of Tanzimat, tatbîk-i mühür, bribe, political struggle, Mustafa Reşit Pasha, Mehmet Ali Pasha.